

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора філософії в галузі права, доцента, доцента
кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету
Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК»
Степаненко Наталії В'ячеславівни на дисертацію
Вашука Олександра Сергійовича
на тему «Розвиток інституту юридичної відповідальності в умовах
імплементації європейських стандартів прав людини»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Становлення інституту юридичної відповідальності в контексті імплементації міжнародних стандартів прав людини є важливим напрямом розвитку сучасної правової науки та практики. Поглиблення євроінтеграційного курсу України та виконання зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод зумовлюють потребу переосмислення традиційного розуміння юридичної відповідальності як виключно санкційної реакції держави. Верховенство права вимагає її розгляду як механізму не лише покарання, а й відновлення справедливості та захисту гідності особи.

Сучасний розвиток України, зумовлений реформами та умовами збройної агресії Російської Федерації, актуалізує необхідність концептуального оновлення інституту юридичної відповідальності відповідно до вимог ЄКПЛ. Водночас актуальність теми пов'язана з потребою переосмислення цього інституту крізь призму принципів верховенства права, правової визначеності та ефективності правового регулювання.

Отже, актуальність дисертаційного дослідження Вашука О. С. визначається необхідністю поглиблення теоретичних засад юридичної відповідальності та формування нових науково обґрунтованих підходів до її розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в межах Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, яка передбачає наукове забезпечення модернізації державно-правових відносин, сприяння утвердженню інституту прав людини та євроінтеграційному розвитку держави.

Робота узгоджується з темою науково-дослідної діяльності кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Університету економіки та права «КРОК» – «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (номер державної реєстрації 0118U001384), а також відповідає пріоритетним напрямкам розвитку сучасної правової науки на державному та галузевому рівнях.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Наукові положення, висновки та рекомендації дослідження є належним чином обґрунтованими та достовірними, що забезпечується чіткою логікою побудови дослідження та послідовною реалізацією визначених наукових завдань. Кожне з поставлених завдань спрямоване на поетапне розкриття сутності інституту юридичної відповідальності – від теоретико-методологічного осмислення базових категорій до аналізу практики ЄСПЛ та формування концепції нової парадигми.

Обґрунтованість сформульованих положень досягається шляхом комплексного аналізу наукових підходів до розуміння інституту юридичної відповідальності, дослідження його структури та функціонального призначення, а також визначення принципів його розвитку в умовах демократичної правової держави. Достовірність результатів дослідження підтверджується аналізом чинного національного законодавства та його узгодженості з міжнародними стандартами, а також вивченням широкого масиву прецедентної практики ЄСПЛ. Запропоновані рекомендації щодо вдосконалення інституту юридичної

відповідальності логічно впливають із отриманих теоретичних і практичних висновків та відповідають сучасним потребам розвитку правової системи.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи полягає у тому, що у дисертаційному дослідженні *вперше*: запропоновано авторське визначення юридичної відповідальності як особливого правового стану суб'єкта з внутрішнім прийняттям обов'язку відповідати за власні дії, доведено її розуміння як проактивного і ціннісно орієнтованого феномену поряд із санкційною природою, визначено напрями удосконалення (аксіологічний, відновний, превентивний, комунікативний, репутаційний) та сформовано триєдину модель відповідальності (превенція, добровільне прийняття, відновлення довіри), обґрунтовано українську модель правової адаптації як прояв правової резилієнтності та альтернативу конституційній ревізії, запропоновано класифікацію рівнів відповідальності (суб'єктивний, міжсуб'єктний, інституційний) і мотиваційну градацію (зовнішньо-примусова, зовнішньо-визнана, внутрішньо-етична)

Удосконалено: класифікацію функцій інституту юридичної відповідальності як багатофункціонального механізму (каральна, превентивна, стабілізаційна, регулятивна, відновлювальна, виховна), обґрунтовано їх взаємозв'язок і значення для забезпечення правової стабільності, формування правомірної поведінки та відновлення порушених прав, визначено роль юридичної відповідальності як інструменту правової культури та нормативного орієнтира суспільних цінностей, сформульовано висновки щодо значення юридичної відповідальності як елемента європейської правової ідентичності та механізму захисту цінностей демократії, верховенства права і людської гідності на основі принципу субсидіарності, розвинено підхід до розуміння «структурної відповідальності» держави як такої, що охоплює як індивідуальні порушення, так і системні недоліки публічної влади та сприяє її підзвітності й реформуванню, запропоновано напрями вдосконалення антикорупційної політики через посилення інституційної спроможності органів правосуддя, забезпечення їх незалежності та доброчесності, а також запровадження

прозорого моніторингу та невідворотності виконання судових рішень.

Набули подальшого розвитку: наукові положення щодо розуміння інституту юридичної відповідальності як поєднання реактивної (санкційної) та проактивної складових, спрямованих на формування правових стандартів поведінки, розвиток правової свідомості та правової культури, обґрунтовано підхід до визначення юридичної відповідальності у вузькому значенні як самостійного інституту галузевого права, що охоплює деліктні правовідносини та реалізується через застосування державного примусу, розвинено наукові позиції щодо трансформації юридичної відповідальності в умовах європейської інтеграції як відкритої, багаторівневої та транскордонної правової конструкції, що функціонує у взаємодії національних і наднаціональних правових систем, поглиблено розуміння ролі практики ЄСПЛ як доктринальної основи для переосмислення відповідальності держави, зокрема в умовах збройного конфлікту, у контексті захисту прав постраждалих осіб та формування механізмів компенсації і міжнародного правового захисту, а також розкрито сучасну європейську модель юридичної відповідальності як гуманістично-правозахисну, що ґрунтується на принципах матеріальної справедливості, правової передбачуваності, процесуального паритету та поваги до людської гідності.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Результати, здобуті у ході дисертаційного дослідження, мають вагоме теоретичне та прикладне значення. У дисертації здійснено комплексне дослідження теоретико-правових аспектів розвитку інституту юридичної відповідальності в умовах імплементації європейських стандартів, що дало змогу уточнити її природу, функції та принципи в сучасному правовому просторі. Отримані результати можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях у галузі теорії права, міжнародного права та прав людини, а також у навчальному процесі.

Дисертація робить вагомий внесок у розвиток юридичної науки, зокрема в частині концептуалізації юридичної відповідальності як механізму захисту прав

особи. Запропоновані положення щодо відповідальності держави та гуманізації заходів примусу сприяють удосконаленню національної правової доктрини та розвитку взаємодії особи з публічною владою на засадах права Європейського Союзу.

Сформульовані в дисертації висновки та рекомендації можуть бути використані у науково-дослідній сфері – для подальшого дослідження проблематики інституту юридичної відповідальності, уточнення його доктринальних засад і формування нових підходів до класифікації функцій і принципів; у правотворчій діяльності – під час удосконалення законодавства України у сфері прав людини, розроблення проєктів законів і підзаконних актів, спрямованих на узгодження інституту юридичної відповідальності з європейськими стандартами; у правозастосовній практиці – для підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування з урахуванням практики Європейського суду з прав людини; у навчальному процесі – при викладанні дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Міжнародний захист прав людини», «Порівняльне правознавство», а також у підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів; у системі підвищення кваліфікації юристів і державних службовців – для формування сучасного бачення інституту юридичної відповідальності та його ролі у забезпеченні верховенства права і захисту прав людини.

Повнота викладу наукових результатів дисертації в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено у вісімнадцяти наукових працях, серед яких: 4 наукові статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України з присвоєнням категорії «Б», 1 стаття у наукометричній базі даних Scopus та 13 тез доповідей на наукових та науково-практичних конференціях і міжнародних правових школах. Опубліковані наукові праці здобувача відповідають чинним вимогам для здобуття ступеня доктора філософії. Публікації охоплюють ключові аспекти дослідження: теоретико-методологічні засади еволюції юридичної відповідальності, вплив практики ЄСПЛ та європейських стандартів на

трансформацію правової доктрини, концептуальні підходи до формування нової аксіологічної парадигми відповідальності та механізми нормативної адаптації українського законодавства до вимог європейського правового простору, що свідчить про достатню повноту висвітлення отриманих результатів.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Структура дисертації побудована логічно та сприяє розкриттю теми дослідження і виконанню поставлених завдань. Дисертація оформлена відповідно до Вимог до оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40. Анотація дисертації відповідає встановленим вимогам і є узагальненим коротким викладом її основного змісту, у якому представлені основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та практичного значення, що дає повне уявлення про виконану здобувачем роботу.

Дисертація складається з анотації, списку публікацій здобувача за темою дисертації, змісту, вступу, трьох розділів, поділених на шість підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 237 сторінок друкованого тексту, з них основного тексту – 182 сторінки. Список використаних джерел налічує 245 найменувань.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Дисертація Ващука Олександра Сергійовича є самостійним, завершеним науковим дослідженням, що містить оригінальний внесок у розвиток правової науки. Основні наукові результати дисертації оприлюднено у фахових наукових виданнях. Роботу виконано державною мовою з дотриманням вимог наукового стилю, усі запозичення оформлено відповідно до чинних нормативних вимог. Порушень принципів академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження та дискусійні положення щодо дисертації. Незважаючи на загальну позитивну оцінку змісту рецензованого наукового дослідження, вважаємо за доцільне звернути увагу на окремі дискусійні положення, які потребують додаткового уточнення та аргументації під час публічного захисту дисертації, зокрема:

- у підрозділі 3.2, описуючи «конструктивно-відновний вектор» як другий напрям нової парадигми юридичної відповідальності, автор обґрунтовує необхідність відновлення правової цілісності через «механізми добровільного визнання помилки, відшкодування шкоди, публічного вибачення тощо». По суті, ці положення відповідають засадничим принципам концепції відновного правосуддя (restorative justice), яка є широко розробленою й апробованою в міжнародній доктрині та практиці. Водночас у дисертації проблематику відновного правосуддя розкрито переважно в загальних рисах. З огляду на те, що «конструктивно-відновний вектор» заявлено як наукову новизну «вперше», здобувачу доцільно під час захисту розкрити, у чому полягає якісна відмінність авторської концепції від уже існуючої доктрини restorative justice, або ж пояснити методологічні підстави ігнорування цього масиву наукових знань;

- у підрозділі 3.2 автор розробляє «мотиваційну градацію юридичної відповідальності», що охоплює три рівні: зовнішньо-примусову, зовнішньо-визнану та внутрішньо-етичну мотивацію. Ця класифікація є оригінальною і концептуально привабливою. Однак її обґрунтування ґрунтується переважно на правовій аргументації, тоді як проблематика внутрішньої мотивації правомірної поведінки значно детальніше розроблена у суміжних дисциплінах – зокрема в психології права, соціології права та біхевіоральній юриспруденції. Відсутність посилань на відповідну наукову літературу з цих галузей (наприклад, дослідження правової слухняності, концепції легітимності влади та їх впливу на правову поведінку) ставить під сумнів достатність міждисциплінарного підґрунтя запропонованої градації. Здобувачу доцільно роз'яснити, на яких концептуальних засадах побудовано тричленну структуру мотивації та чи спирається вона на відповідні психолого-правові або соціологічно-правові дослідження;

- у підрозділі 3.2, окреслюючи четвертий напрям удосконалення інституту юридичної відповідальності – «комунікативну стратегію», – автор обмежується констатацією того, що «юридична відповідальність, осмислена крізь призму доброчесності, набуває комунікативного потенціалу та слугує механізмом

правового діалогу між особою, суспільством і державою». Водночас цей напрям, порівняно з іншими, практично не розкрито ні теоретично, ні прикладно: відсутні посилання на комунікативну теорію права, досвід публічного діалогу між державою і громадянами у сфері юридичної відповідальності, а також пояснення того, якими саме правовими механізмами «комунікативна стратегія» має реалізовуватися. Така диспропорція у розкритті п'яти задекларованих напрямів послаблює переконливість авторської парадигми як системної концепції. Здобувачу пропонується під час захисту конкретизувати змістовне наповнення «комунікативної стратегії» та навести приклади її практичного втілення у правовій системі.

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації Ващука О. С. та не знижують її наукової і практичної значущості.

Загальна оцінка кваліфікаційної наукової праці. Дисертація Ващука Олександра Сергійовича на тему «Розвиток інституту юридичної відповідальності в умовах імплементації європейських стандартів прав людини» є самостійною та завершеною науковою працею, яка розкриває одну з актуальних проблем сучасної загальнотеоретичної юриспруденції. Дослідження відзначається концептуальною цілісністю, послідовністю у реалізації поставлених завдань та оригінальністю авторських підходів до формування нової парадигми юридичної відповідальності.

Рецензоване наукове дослідження відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40.

За результатом публічного захисту Ващук Олександр Сергійович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету

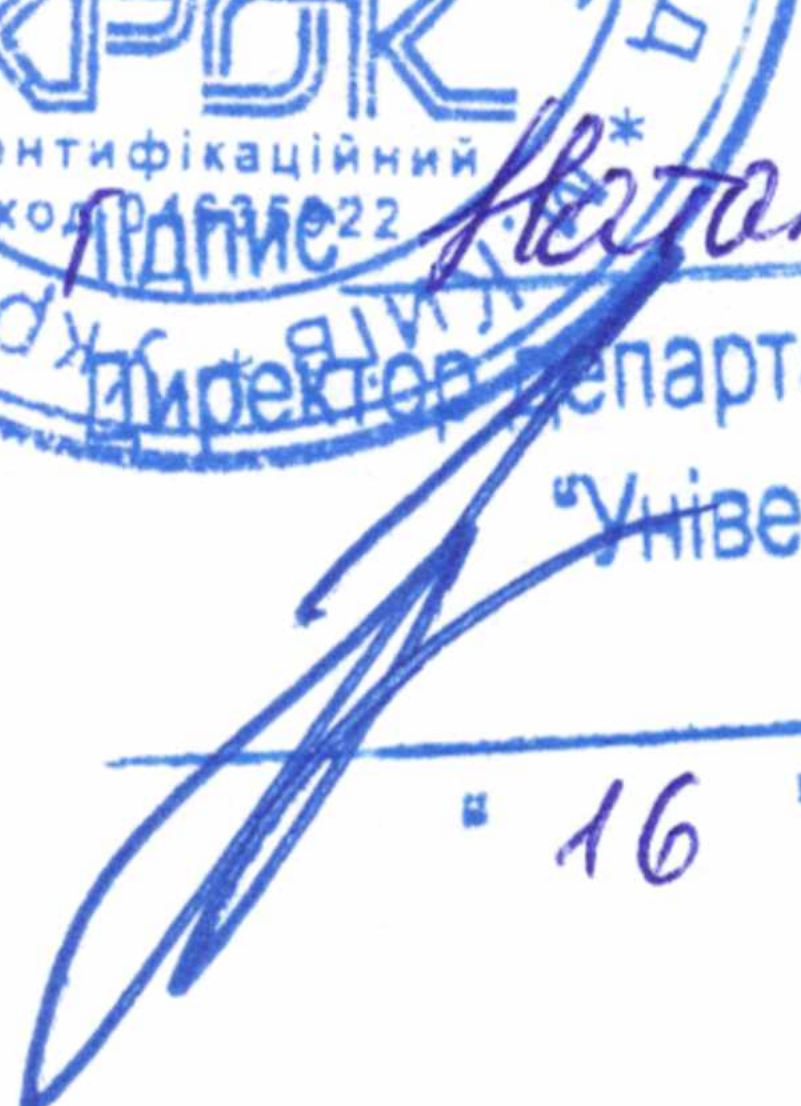
Вищого навчального закладу

«Університет економіки та права «КРОК»

Наталія СТЕПАНЕНКО

 Віталій Степаненко засвідчук
директор департаменту кадрів Вищого навчального закладу
«Університет економіки та права «Крок»
Олександра Паламюк
« 16 » 04 20 26 р.